

steunpunt

cooperatiefondernemen.be

samenwerking met de Cera Leerstoel van het Centre d'Economie Sociale van de Universiteit van Luik.

Steunpunt Coöperatief Ondernemen
Hoger Instituut voor de Arbeid
K.U.Leuven

Parkstraat 47
3000 Leuven
Tel: + 32 16 32 33 28
Fax: + 32 16 32 33 44
caroline.gijselinckx@hiva.kuleuven.be
www.cooperatiefondernemen.be

E-Note 1 / 2006

Het Steunpunt Coöperatief Ondernemen is een onderzoekseenheid aan het Hoger Instituut voor de Arbeid van de Katholieke Universiteit Leuven. Het wordt gefinancierd door Cera. Het maakt samen met de Cera Leerstoel in Sociale Economie, die gevestigd is aan het Centre d'Economie Sociale van de Universiteit van Luik, deel uit van het Cera Expertisecentrum Ondernemen.

Het Steunpunt Coöperatief Ondernemen heeft tot doel door middel van wetenschappelijk onderzoek het coöperatief ondernemen in België te versterken.

Twee maal per jaar geeft het Steunpunt, in samenwerking met de Cera Leerstoel, een E-Note uit, waarin vanuit wetenschappelijke hoek informatie wordt gegeven over de sector van het coöperatief ondernemen in België, maar ook in het buitenland.

De E-Note die hier nu voorligt, is de eerste in de rij. Ze beschrijft het 'mission statement' van het Steunpunt door het te kaderen in het wetenschappelijk onderzoek dat tot hertoe naar coöperaties in België werd uitgevoerd.

Welke vragen over coöperatief ondernemen werden reeds gesteld? Welke vragen werden reeds beantwoord? Hoe scherp en hoe breed is het wetenschappelijk zicht op coöperaties? Hoe wil het Steunpunt Coöperatief Ondernemen dit zicht verscherpen en verbreden?

De onderzoekers van het Steunpunt, Caroline Gijselinckx en Inne Wyns, nemen u mee op een boeiende tocht doorheen de wetenschappelijke literatuur over de Belgische coöperaties en stellen u de opdrachten voor hun Steunpunt voor.

COOPERATIES IN ZICHT

Sinds enkele jaren is er sprake van een heropleving van het coöperatief ondernemen in België. De jongste jaren werden er veel nieuwe coöperaties opgericht. En bestaande coöperaties, waaronder Cera, vernieuwden hun coöperatieve identiteit en missie.

Deze heropleving van het coöperatief ondernemen gaat samen met de hedendaagse ontwikkelingen in wat men de 'sociale economie' en het 'maatschappelijk verantwoord ondernemen' noemt.

Bij de overheden en in kringen van wetenschappers stijgt de belangstelling voor deze ontwikkelingen.

Landen zoals Canada, het Verenigd Koninkrijk en Spanje kennen een rijke traditie aan wetenschappelijk onderzoek over coöperaties. Vaak gestimuleerd en gefinancierd door de sector zelf. Denk maar aan het Canadese Centre for the Study of Co-operatives, het Britse Co-operative College en de Baskische Mondragón Unibertsitatea.

In België staat het wetenschappelijk onderzoek naar coöperaties nog in zijn kinderschoenen. In het verleden werden er wel reeds een aantal wetenschappelijke studies naar coöperaties gevoerd, waarbij de opdracht-

gever vaak zelf een coöperatie was. Ook het Steunpunt Coöperatief Ondernemen wordt door een gekende coöperatie gefinancierd.

Het verschil met de onderzoeken uit het verleden bestaat erin dat het Steunpunt de ganse sector van coöperaties in België in kaart wil brengen en bij coöperaties uit een brede waaier van economische sectoren een aantal knelpunten, uitdagingen en kritische succesfactoren voor coöperatieve ondernemers wil bestuderen.

VERDAMPT HET COOPERATIEF IDEEAAL OF LEEFT HET TERUG OP?

Sommige wetenschappers (o.a. Coté, 2001) stellen dat het coöperatief ideaal de afgelopen jaren teloor is gegaan. Ze zagen coöperaties verdwijnen onder druk van de markt en van de trend tot demutualisering. Bij de overgebleven coöperaties menen ze dat de intensiteit

van de coöperatieve regels en principes de jongste jaren is afgenomen.

Anderen (zoals Develtere et al., 2005, 2006) zijn evenwel de mening toegedaan dat er veeleer van een heropleving sprake is.

Develtere & Raymaekers (2005) stellen

in een onderzoek naar de ontwikkelingen in enkele grote financiële coöperaties in België en in de ons omringende landen vast dat deze coöperaties de jongste jaren opnieuw zijn gaan nadenken over en werken aan hun coöperatieve identiteit

en missie. Doorheen de hervormingen die ze doorvoerden en die een antwoord waren op de ontwikkelingen in de financieel-economische markt, hebben ze eigen coöperatieve accenten gelegd. Ze hebben hun coöperatieve idealen niet uit het oog verloren, maar hebben ze wel in een nieuw, hedendaags kledje gestoken. Zo ontwikkelden ze manieren

om hun leden sterker bij het beleid van de onderneming te betrekken. Ze zochten ook naar manieren om rekening te houden met de belangen van diverse andere maatschappelijke stakeholders. Ze ontpopten zich tot voortrekkers van het maatschappelijk verantwoord investeren, consumeren en produceren. Enkele Belgische en Franse financiële

coöperaties ontwikkelden zich tot financiële peilers en professionele adviesverstrekkers voor de sociale economie en het maatschappelijk middenveld in hun land.

COÖPERATIES IN BELGIE: het bestaande onderzoek

HET PRILLE BEGIN

In België ontstonden de zogenaamde *traditionele* coöperaties vanaf het eind van de 19^e, begin 20e eeuw in het zog van de sociale bewegingen die op dat moment actief waren. Dit wil zeggen dat de eerste coöperaties ontstonden binnen de traditionele Belgische zuilenstructuur (Branson, 2006: 1).

Zo ontstonden binnen de socialistische zuil bijvoorbeeld de Gentse arbeiderscoöperaties, alsook Prévoyance en Voorzorg (P&V) en FEBECOOP, als groep van coöperaties uit de socialistische arbeidersbeweging.

ARCO ontstond als groep van coöperaties uit de christelijke arbeidersbeweging. Cera ontstond als financiële coöperatie uit de spaar- en kredietcoöperaties van de christelijke landbouwersbeweging. Binnen de christelijke landbouwersvereniging zagen ook verschillende landbouwcoöperaties het licht.

In de farmaceutische sector ontstonden er eveneens socialistische en christelijke coöperaties die zich verenigden in de zuiloverstijgende Vereniging der Coöperatieve Apotheken van België (OPHACO) (Defourny et al., 2002: 15-44).

Vanaf de beginjaren van het coöperatiewezen was er zowel vanuit de sociale bewegingen, bijvoorbeeld via publicaties ter voorbereiding van een congres (onder andere ACW, 1952), als vanuit de academische wereld aandacht voor deze nieuwe vorm van ondernemen.

Enkele belangrijke academische namen uit die beginperiode zijn Serwy (1942, 1946, 1948, 1952) en Lambert (1964).

OUDE VERSUS NIEUWE COÖPERATIES

Na een periode waarin het relatief stil was rond de coöperaties, traden als gevolg van maatschappelijke en economische veranderingen, veroorzaakt door onder andere de economische crisis in de jaren '70, de zogenaamde *nieuwe* coöperaties op de voorgrond (Defourny, 1982b, 1985; Bundervoet, 1990; Defourny et al., 2002). Defourny et al. (2002: 54) stellen vast dat deze "nieuwe coöperaties" vooral in het zuidelijke deel van ons land uit de grond gestampt werden.

Het grote verschil tussen oude en nieuwe coöperaties betreft volgens Defourny et al. (2002: 53-55) de doelstelling die zij beogen. Zo leggen de traditionele coöperaties (waaronder Cera, Groep ARCO, P&V, Febecoop) volgens hem de nadruk op het verbeteren van de levens-

standaard van landbouwers en arbeiders. Nieuwe coöperaties hebben volgens Defourny vooral als doel jobs te creëren of te behouden.

Vanuit het perspectief van de sociale bewegingen menen Develtere, Meireman & Raymaekers (2005: 10) echter toch ook grote gelijkenissen te vinden tussen de oude en de nieuwe coöperaties. Veel nieuwe coöperaties zijn immers, net als de traditionele coöperaties, ontstaan in het zog van (nieuwe) sociale bewegingen, bijvoorbeeld de milieubeweging. Develtere is ook van mening dat de traditionele coöperaties, net als de nieuwe, ontstaan zijn als antwoord op sociale en politieke problemen die zich op maatschappelijk vlak manifesteerden. Spreken over een *breuklijn* tussen beide groepen van coöperaties gaat volgens

hem een brug te ver. Dat blijkt ook uit een publicatie van Pollet en Develtere (2004: 19). In dit werk stellen zij dat enkele *oudere* coöperaties een belangrijke bijdrage leveren aan wat zij de traditie van de nieuwe sociale economie noemen. Ook in de eerstdaags te verschijnen studie van Gijssels, Develtere en Raymaekers komt dit tot uiting.

HERBRONNING EN VERNIEUWING

Bij het ontstaan van de *nieuwe* coöperaties vanaf de jaren '70 wilden de zogenaamde *traditionele* coöperaties hun eigen coöperatieve identiteit en werking herformuleren en actualiseren. Door hun eigen identiteit kenbaar te maken, onder andere via het uitbrengen van werken waarin hun geschiedenis uit de doeken wordt gedaan, bezorgden zij de gehele coöperatieve sector een zichtbare identiteit die zij tot dan toe toch wat miste.

De reflectie over het verleden werd gevoed door het besef dat de traditionele coöperaties zich door de opkomst van de *nieuwe* coöperaties op een kruispunt bevonden.

Vanaf het eind van de jaren '80 zagen een aantal geschiedeniswerken over traditionele coöperaties het levenslicht. Veel van deze werken werden gepubliceerd ter gelegenheid van een of andere jubileumviering van de coöperatie.

Een van de eerste in de rij betrof een publicatie over de geschiedenis van het Landelijk Verbond van Christelijke Coöperaties (LVCC), geschreven door Kwanten (1987).

In de jaren die daarop volgden, verschenen ook van kleinere coöperaties die deel uitmaakten van het LVCC geschiedenisoverzichten, onder andere van de hand van Gerard, Kwanten, van Bouchaute, Pacolet en Veraghtert (1990) en Gerard, Pacolet, van Bouchaute en Veraghtert (1995).

In het begin van de jaren '90 werd de LVCC omgevormd tot ARCO. Toen dat 15 jaar bestond, publiceerde het nogmaals een historisch werk (Van Dijk, 2005) waarin de recente hervormingen gesitueerd werden in de lijn van de gehele geschiedenis van de christelijke arbeiderscoöperaties.

De geschiedenis van CERA werd in 2002 uit de doeken gedaan door Buyst, Goossens en Van Molle in het boek *"Cera 1892-1998: De kracht van coöperatieve solidariteit."*

Develtere en Raymaekers (2005) besteden specifieke aandacht aan de vernieuwingen in de coöperatieve identiteit en werking van ARCO en Cera. In een studie die momenteel ter publicatie voorligt, vergelijken Gijssels, Develtere en Raymaekers de evolutie van deze twee financiële coöperaties met deze van

enkele andere grote coöperatieve groepen met een lange voorgeschiedenis uit de ons omringende landen, met name de Britse Co-operative Group, het Franse Crédit Coopératif en de Nederlandse Rabobank.

Binnen de agrarische sector onthulden Van Molle (1990) enerzijds en Quaghebeur & Van Molle (1990) anderzijds de geschiedenis van de Belgische Boerenbond. Woestenborghs (1994) schreef dan weer specifiek de geschiedenis van Aveve neer.

Een overzicht van de geschiedenis van de coöperaties met een socialistisch geïnspireerde achtergrond wordt aangereikt in het recent uitgegeven boek *"Werklieden bemint uw profijt! De Belgische sociaaldemocratie in Europa"* van de hand van Defoort (2006).

WERKEN OVER DE GEHELE COÖPERATIEVE SECTOR IN BELGIË

Na de jongste eeuwwisseling werden in België enkele werken gepubliceerd die een licht werpen op de huidige stand van zaken binnen het geheel van de coöperatieve sector. Zo biedt *"The cooperative movement in Belgium: perspectives and prospects"* (2002) van

Defourny, Simon en Adam de lezer een totaalbeeld van de evolutie van de Belgische coöperatieve sector.

Tot slot is ook een juridische publicatie van Nicaise en Deboeck (1995) vermeldenswaard, omdat dit werk een

duidelijk overzicht geeft van de Belgische wetgeving betreffende de coöperatieve sector in België. Handig en interessant voor iedereen die één of andere band heeft met of interesse toont voor de Belgische coöperatieve sector.

SOCIALE ECONOMIE EN MAATSCHAPPELIJK VERANTWOORD ONDERNEMEN: Nieuwe inspiratiebronnen voor coöperaties

Het feit dat de coöperaties vanaf de jaren '70 voor het voetlicht traden, is voor een groot deel te wijten aan de heropstanding van de sociale economie toen, niet alleen in België maar ook op internationaal niveau. Als gevolg van de maatschappelijke toestand ontwikkelden zich nieuwe initiatieven met als doel een oplossing te vinden voor problemen op het vlak van tewerkstelling en milieu. Tegenwoordig wordt de sociale economie

meer en meer gezien als een "derde sector", die zich situeert tussen de private en de publieke sector (Defourny et al., 1992: 26). Dit betekent echter niet dat de sociale economie zich in haar geheel ontwikkelt als een apart segment binnen het economische gebeuren. Integendeel, meer en meer vallen binnen de zogenaamde reguliere economie tendensen op te merken in de richting van een meer sociale economie, om op die

manier meer waarden binnen te brengen in het economische veld. Kijken we bijvoorbeeld naar het maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) dat de laatste jaren aan belang wint binnen de private ondernemingen en naar het toenemend belang van bedrijfsfondsen en -stichtingen.

Coöperaties maken door de activiteiten die zij beogen en de doelstellingen die zij nastreven een wezenlijk bestanddeel uit van de sociale economie. Sterker nog, zij zijn door zich als basisdoelstelling het combineren van zowel sociale als economische objectieven voorop te stellen, het voorbeeld bij uitstek van sociaal ondernemen.

Lang voor er in de reguliere bedrijven ook maar sprake van was, deden coöperaties reeds aan wat tegenwoordig maatschappelijk verantwoord ondernemen wordt genoemd. Niet voor niets spreken Develtere et al. (2005: 1-2) analoog aan 'corporate social responsibility', de Engelse term voor maatschappelijk verantwoord ondernemen, van 'co-operative social responsibility'. Hiermee doelen ze op het

feit dat coöperaties het genereren van een economische meerwaarde als middel zien om hun andere doelen en waarden te bereiken, eerder dan als een doel op zich.

Hoewel verschillende andere ondernemingen in de reguliere economie het sociale aspect van ondernemen meer en meer in hun beleid betrekken, vertrekken coöperaties aldus vanuit heel andere uitgangspunten dan private ondernemingen en is de logica die zij volgen heel anders dan deze van ondernemingen die winstmaximalisatie als voornaamste drijfveer hebben.

De heropstanding van de sociale economie in de jaren '70 weerspiegelt zich ook in het stijgend aantal publicaties over sociale economie en gerelateerde thema's, zoals bijvoorbeeld maatschap-

pelijk verantwoord ondernemen, vanaf die tijd.

Zo schreven bijvoorbeeld enkele auteurs, waaronder Defourny en Monzon Campos (1992), Defourny, Develtere en Fonteneau (1999) en Develtere (2002), werken die initiatieven en realisaties van de sociale economie in de geïndustrialiseerde en/of de ontwikkelingslanden bestuderen. Develtere, Meireman en Raymaekers (2005) onderzochten dan weer de link tussen coöperatief ondernemen en maatschappelijk verantwoord ondernemen en vergeleken dit met maatschappelijk verantwoord ondernemen in reguliere ondernemingen.

DE OPDRACHT VOOR HET STEUNPUNT COÖPERATIEF ONDERNEMEN

De tendens van de coöperatieve sector om zich, zowel naar de bredere samenleving als naar de eigen leden, te profileren, lijkt vandaag de dag sterker dan ooit. Hoewel de meeste oudere mensen vertrouwd zijn met het begrip 'coöperatie', werd hun begrip in grote mate gevormd door hun kennis van een bepaalde coöperatie, namelijk deze waar ze zelf, vaak in het kader van een of andere 'zuil', toe behoorden. Hun coöperaties zijn nooit als één coöperatieve beweging naar voren getreden. Vandaag de dag lijken de overgebleven en de nieuwe coöperaties hiertoe wel meer bereid. Vooral ook omdat ze, in het kader van de ontwikkelingen die zich voordoen op het vlak van de sociale economie en het maatschappelijk verantwoord ondernemen, zichzelf zien als en verder willen ontpoppen tot schoolvoorbeelden van sociale en duurzame ondernemingen.

Het vergroten van de kennis over elkaar en over het geheel van de coöperatieve sector waartoe ze behoren, is een belangrijk element ter ondersteuning van dit proces van zelfbewustwording. Het is tevens een belangrijke hefboom in het verdedigen van de voordelen en de belangen van het coöperatief ondernemen naar buiten uit. Net zoals het ook een belangrijk instrument is om van elkaars successen en vergissingen te leren en tot onderlinge uitwisseling en

samenwerking te komen. Het Steunpunt Coöperatief Ondernemen wil met haar onderzoek hieraan bijdragen.

De uiteenlopende wetenschappelijke publicaties van de afgelopen jaren geven interessante antwoorden op veel vragen. Deze antwoorden vinden echter nog onvoldoende hun weg naar de sector zelf en naar de stakeholders van de sector. Op sommige punten zijn de antwoorden nog steeds ontoereikend of zijn de vragen nog niet gesteld en is het zicht derhalve nog steeds te beperkt.

Zo is er volgens Develtere (2006: 16) een groot gebrek aan 'tel- en cijferwerk'. Dit heeft tot gevolg dat er praktisch geen gedetailleerde cijfers over de coöperatieve sector voorhanden zijn. Het Steunpunt Coöperatief Ondernemen wil de huidige stand van zaken in de coöperatieve sector weergeven en aldus het hedendaagse profiel van de sector schetsen.

Daarnaast wil het steunpunt inzoomen op een aantal interessante ontwikkelingen, knelpunten en uitdagingen waar coöperaties zich tegenwoordig mee geconfronteerd zien.

Ook willen we aandacht besteden aan de vraag naar het nut en de bijdrage van de coöperatieve vennootschapsvorm voor het ondernemen binnen de sociale

economie. De activiteitencoöperaties bijvoorbeeld werden nog niet bestudeerd.

Hoe bekend zijn de coöperaties vandaag de dag nog bij de consumenten, de beleggers, de investeerders, de ondernemers en de sociale ondernemers in het bijzonder?

Waarom kiest men al dan niet voor het statuut van CV? En hoe zit het met de verhouding tussen de VSO (Vennootschap met Sociaal Oogmerk) en de CV (Coöperatieve Vennootschap)? Of met deze tussen de CV en de in België immens veel meer populaire VZW (Vereniging zonder Winstoogmerk)?

Hoe kan je in je coöperatie opvolgers-coöperanten vinden, coöperanten begeleiden in hun deelname aan de besluitvorming van een onderneming, meerdere stakeholders betrekken in de besluitvorming, etc...?

Deze en nog vele andere vragen branden op de lippen van de onderzoekers van het Steunpunt Coöperatief Ondernemen. Het onderzoek ernaar zal de verdere ontwikkeling van de coöperatieve sector in ons land ten goede komen. U hoort er nog van!

Beknorte bibliografie

- ACW (1952). De coöperatie in de christelijke arbeidersbeweging. Kortrijk: Vooruitgang.
- Beddegenoots, J. (2005). Le Conseil National de la Coopération: jeune de 50 ans. *Non Marchand*, 16(2), pp.37-50.
- Birchall, J. (1997). *The international co-operative movement*. Manchester: Manchester University Press.
- Branson, R. (Egmontpaleis Brussel, 16 februari 2006). *De rol van de traditionele coöperaties in de ontwikkeling van de huidige sociale economie*. [Uiteenzetting op de Academische Zitting ter gelegenheid van de viering van de 50ste verjaardag van de Nationale Raad voor de Coöperatie].
- Bundervoet, J. (1990). *De coöperatieve beweging: Een nieuwe start?* Leuven: Acco.
- Buyst, E., Goossens, M. & Van Molle, L. (2002). *CERA 1892-1998: de kracht van coöperatieve solidariteit*. Antwerpen: Mercatorfonds.
- Ceuppens, L., Maertens, K. & Mertens, R. (2005). *Sociale economie: referentiegids*. Berchem: Memo.
- Côté, D. (2001). *Les holdings coopératifs: évolution ou transformation définitive?* Brussel: De Boeck Universiteit.
- Defoort, H. (2006). *Werklieden bemint uw profijt! De Belgische sociaaldemocratie in Europa*. Lannoo Campus: Leuven.
- Defourny, J. (1982a). *The problem of self-financing in workers' cooperatives: a survey*. Luik: CIRIEC.
- Defourny, J. (1982b). *Les nouvelles coopératives: espoir pour la Wallonie?* Luik: CIRIEC.
- Defourny, J. (1983). *Le renouveau des coopératives travailleurs: une analyse économique*. Maastricht: Centre Européen Travail et Société.
- Defourny, J. (1985). *Les nouvelles coopératives: dix ans après*. Luik: CIRIEC.
- Defourny, J., Estrin, S. & Jones, D.C. (1985). *The effects of workers participation on enterprise performance: empirical evidence from French cooperatives*. Luik: CIRIEC.
- Defourny, J. (1988). *L'entreprise coopérative: tradition et renouveau*. Brussel: Editions Labor.
- Defourny, J. (1990). *Démocratie coopérative et efficacité économique. La performance comparée des SCOP françaises*. Brussel: De Boeck Université.
- Defourny, J. & Monzon Campos, J.L. (1992). *Economie sociale: Entre économie capitaliste et économie publique. The third sector: Cooperative, mutual and nonprofit organizations*. Brussel: De Boeck.
- Defourny, J., Develtere, P. & Fonteneau, B. (1999). *L'économie sociale au Nord et au Sud*. Brussel: De Boeck Université.
- Defourny, J., Develtere, P. & Fonteneau, B. (2000). *Social economy: North and South*. Leuven: KUL. Hoger Instituut voor de Arbeid.
- Defourny, J., Simon, M. & Adam, S. (2002). *The Co-operative Movement in Belgium: Perspectives and Prospects*. Brussel: Pire.
- Develtere, P. (1992). *Co-operatives and development: towards a social movement perspective*. Saskatoon: University of Saskatchewan.
- Develtere, P. (1994). *Co-operation and Development*. Leuven: Acco.
- Develtere, P. (2002). *L'économie sociale et la coopération au développement: Quo Vadis?* Leuven: KUL. Hoger Instituut voor de Arbeid.
- Develtere, P., Meireman, K. & Raymaekers, P. (2005). *Coöperatief en maatschappelijk verantwoord ondernemen. De plaats van de vennoot binnen de coöperatie*. Leuven: KUL. Hoger Instituut voor de Arbeid.
- Develtere, P. & Pollet, I. (2005). *Co-operatives and fair trade*. Leuven: KUL. Hoger Instituut voor de Arbeid.
- Develtere, P. & Raymaekers, P. (2005). Mature Cooperative Groups Seeking New Identities: The Case of Belgium. *Journal of Rural Cooperation*, 33(2), pp. 97-109.
- Develtere, P. (2006). Sociale economie: pleidooi voor brede kijk. *De gids op maatschappelijk gebied*, 97(6), pp. 10-18.
- Gagnon, A.-G. & Girard, J.-P. (2001). *Le mouvement coopératif au cœur du XXIème siècle*. Québec: Presses de l'Université.
- Gerard, E., Kwanten, G., van Bouchaute, J., Pacolet, J. & Veraghtert, K. (1990). *Geschiedenis van de BAC*. Leuven: KUL. Hoger Instituut voor de Arbeid.
- Gerard, E., Pacolet, J., van Bouchaute, J. & Veraghtert, K. (1995). *Van arbeiderscoöperatie tot bank. De geschiedenis van BACOB*. Tiel: Lannoo.
- Gijssels, C., Develtere, P. & Raymaekers, P. (forthcoming). *Coöperatieve vernieuwing en duurzame ontwikkeling*. Eindrapport van het onderzoek naar Coöperatieve vernieuwing en Duurzame Ontwikkeling in opdracht van Arcofin cvba, Arcopar cvba en Stichting voor Onderwijs in de Coöperatie.
- Internationaal Ontmoetingscentrum (1983). *Anders werken. Een leesboek over zelfbeherende arbeidsvormen in West-Europa*. Hasselt: Internationaal Ontmoetingscentrum.
- International Labour Office (1988). *Co-operative management and administration*. Genève: International Labour Organisation.
- Kwanten, G. (1987). *Welstand door vereniging. De ontwikkeling van de christelijke arbeiderscoöperaties 1886-1886*. Brussel: LVCC.
- Lambert, P. (1964). *La doctrine coopérative*. Brussel: Propagateurs de la Coopération.
- Melnik, G. (1985). *The Search for Community. From Utopia to a Co-operative Society*. Montréal: Black Rose Books.
- Mertens, S. (2005). Une explication théorique à l'existence des coopératives agréées et des sociétés à finalité sociale en Belgique. *Non Marchand*, 16(2), pp.13-27.
- Mertens, S., Bosmans, P. & Van de Maele, C. (2006). *Entrepreneuriat coopératif. Coup de projecteur sur une économie humaine*. Bruxelles: Conseil National de la Coopération.
- Nicaise, P. & Deboeck, K. (1995). *Vademecum des sociétés coopératives*. Brussel: Creadif.
- Pollet, I. & Develtere, P. (2004). *Development co-operation: how co-operatives cope. A survey of major co-operative development agencies*. Leuven: Cera Foundation.
- Quaghebeur, P. & Van Molle, L. (1990). *100 jaar Boerenbond in beeld: 1890-1990*. Leuven: Belgische Boerenbond.
- Roussel, L. (1996). Entre services et intérêts: les coopératives. In CARHOP, *Le mouvement ouvrier chrétien 1921-1996: 75 ans de lutes* (pp. 37-50). Brussel: EVO.
- Serwy, V. (1942, 1946, 1948, 1952). *La coopération en Belgique, vol. I à IV*. Brussel: Propagateurs de la Coopération.
- Van Diepenbeek, W.J.J. (1990). *De coöperatieve organisatie. Coöperatie als maatschappelijk en economisch verschijnsel*. Delft: Eburon.
- van Dijk, M. (2005). *Ondernemen met coöperatief kapitaal. Groep ARCO 1935-2005*. Tiel: Lannoo.
- van Dijk, G. & Klep, L.F.M. (2005). *Als de markt faalt. Inleiding tot coöperatie*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Vanhove, M. (2003). *Samen werken aan de toekomst. De kracht van coöperaties*. Leuven: Cera Foundation.
- Van Molle, L. (1990). *Ieder voor allen: de Belgische Boerenbond 1890-1990*. Leuven: Belgische Boerenbond.
- Verbruggen, P. (2005). *Consumerism versus capitalism? Cooperatives seen from an International Comparative Perspective*. Gent: Druk in de Weer.
- Woestenborghs, B. (1994). *Van aankoopafdeling tot klantenkring: geschiedenis van de coöperatieve klantenstructuur in AVEVE*. Leuven: AVEVE.

Caroline Gijssels (°1972) is doctor in de sociale wetenschappen en projectleider aan het Hoger Instituut voor de Arbeid, een multi-disciplinair onderzoeksinstituut van de K.U.Leuven. Ze verricht onderzoek op het terrein van het maatschappelijk middenveld en de sociale economie en staat in voor de dagdagelijkse leiding van het Steunpunt Coöperatief Ondernemen.

Inne Wyns (°1983) is licentiate in de sociologie en volgde tevens een gespecialiseerde aanvullende opleiding beleidseconomie. Ze is als onderzoeker verbonden aan het Steunpunt Coöperatief Ondernemen en bereidt een doctoraat over de coöperatieve sector in België voor.

STEUNPUNT COÖPERATIEF ONDERNEMEN

CONTACT

Voor meer informatie omtrent het onderzoek over de coöperaties in België kunt u steeds terecht bij het

Steunpunt Coöperatief Ondernemen
Hoger Instituut voor de Arbeid
K.U.Leuven
Parkstraat 47
3000 Leuven
Tel: + 32 16 32 33 28
Fax: + 32 16 32 33 44
caroline.gijssels@hiva.kuleuven.be

www.cooperatiefondernemen.be

Op onze website kunt u een elektronische versie van deze E-Note downloaden. U vindt er eveneens een Franstalige versie van deze E-Note. De vertaling werd verzorgd door Arnaud Henry van het Centre d'Economie Sociale van de Universiteit van Luik.

CHAIRE Cera en Entrepreneuriat et Management en Economie Sociale

CONTACT

De *Chaire Cera en Entrepreneuriat et Management en Economie Sociale*, is een onderzoeks- en onderwijsinstituut dat in de schoot van het *Centre d'Economie Sociale* van de *HEC-Ecole de Gestion* van de Universiteit van Luik werd opgericht en gefinancierd wordt door Cera. De leerstoel heeft tot doel het ondernemen en het management in de sociale economie te ondersteunen via onderzoek en onderwijs. In het kader van het Cera Expertisecentrum Ondernemen werken de onderzoekers van de Chaire Cera, Sybille Mertens en Catherine Davister, nauw samen met het Steunpunt Coöperatief Ondernemen.

Meer informatie over de Chaire Cera vindt u op de website van het Centre d'Economie Sociale.

www.ces.ulg.ac.be

U vindt hier tevens een Franstalige versie van deze E-Note, vertaald door Arnaud Henry van het Centre d'Economie Sociale.